

A Sopronkőhidai Fegyház és Börtön szlengszókincsének változása az 1960-as évektől napjainkig

1. Magyarországon a börtönszleng kutatásáról alig beszélhetünk, még az utóbbi másfél évtizedben örvendetesen fellendült magyar szlengkutatás figyelme se nagyon terjedt ki erre a területre (ld. KIS: MNyj. 32: 79; UÓ, A magyar szlengkutatás bibliográfiája. Db., 1996). Ez az állítás természetesen a bűnözői szlengnek csak erre a típusára igaz, hiszen a tolvajnyelvnek általában viszonylag gazdag szakirodalma van, ezt viszont nem tekinthetjük egyben a börtönszleng irodalmának is, hiszen a börtönszlenget nem sorolhatjuk be egyszerűen a tolvajnyelvbe.

A szabadlábban lévő bűnözői csoportok életmódja, szokásai nagymértékben eltérnek a börtönben mint szociológiai értelemben is zárt intézményben tapasztalhatótól, ezért joggal feltételezhetjük, hogy a börtönben kialakult szleng más jellemzőkkel rendelkezik, mint az általános tolvajnyelv. Ennek igazolására azonban csak korlátozott mértékben használhatjuk fel a meglévő tolvajnyelvi adatainkat, hiszen argósztáraink nyelvi anyaga jelentős részben a börtönszlenget képviseli, de legalábbis a börtönökben, különböző bűnüldözési és büntetés-végrehajtási intézményekben gyűjtötték össze őket. Nehezen lenne ugyanis elképzelhető, hogy az aktívan bűnöző csoportok egy életmódjuk, nyelvük iránt érdeklődő idegent maguk közé engednék, különösen, ha a tolvajnyelv titkosnyelvi funkcióját is figyelembe vesszük.¹

Kifejezetten a börtönszlengre irányuló kutatások csak néhány kisebb publikációban képviseltetik magukat a hazai szakirodalomban. A nyomtatásban is megjelent munkák között elsőként BENCZE IMRE „Rabszótár”-át említhetjük, amely folytatásokban jelent meg a Börtön Újságban 1998 januárja és 1999 februárja között több-kevesebb rendszerességgel. A szerző saját elmondása szerint adatait jobbára már megjelent művekből válogatta. Mivel sem válogatása elveit, sem pedig forrásait nem ismerjük, és más gyűjtések számos esetben nem támasztják alá hitelességét, ezt a munkát további feldolgozásra nem lehet használni. Tudományos célú gyűjtésből SZABÓ KRISZTINA „A börtönnyelv jellegzetességei szociolingvisztikai szempontból” című dolgozata (Szociális Munka 6/2 [1994. április–június]: 111–21) és saját munkám (Belső szókincs. A mai magyar börtönszleng: Börtönügyi Szemle 17/2 [1998. június]: 34–45) származik. Hitelessége és viszonylag nagyobb terjedelme miatt fontos forrás C. FEHÉR FERENC „Szabadlábban” című szociográfiája (Cegléd, 1991), amelyben egy többszörösen börtönviselt személy meséli el életét. Ez a szöveg kiválóan mutatja, hogy a börtönszleng hogyan funkcionál a fogvatartottak mindennapi életében, milyen szituációban jelennek meg a szlengszavak kommunikációjukban. A szöveget egy „Zsargon szótár” is kiegészíti.

Nem jobb a helyzet a börtönszleng szakirodalmát tekintve akkor sem, ha az általam ismert kéziratban létező munkákat vesszük számba. Ezek között említhetjük GRÁD ANDRÁS „Menők,

¹ A börtönszleng esetében ez a titkosságra törekvés alig adatolható, gyűjtéseim során csak néhány olyan fogvatartottal találkoztam, aki valamiféle titok megőrzése miatt nem segített az adatgyűjtésben. Egyébként is eléggé eltűzöttnek tarthatjuk a nyelvészeti szakirodalomban az argó titkosságáról szóló „mítoszokat”, hisz — mint LIHACSOV nagyon helyesen rámutat — „csak azért himni azt [ti. a tolvajnyelvet] titkosnak, mert nem értjük, ugyanolyan naiv dolog, mint a külföldieket *немец*-eknek (tkp. „néma ember”-eknek, ma: ’német’) hívni csak azon oknál fogva, mert azok nem beszélnek a »bennszülöttek« nyelvét” (idézi: FENYVESI: A szlengkutatás útjai és lehetőségei [= SziÚt.]. Db., 1997. 206). A tolvajnyelv használata leggyakrabban nemhogy a titkosságot szolgálja, hanem éppen ellenkezőleg, a bűnözők lelepleződéséhez vezet. Nem véletlen, hogy a bűnüldöző szervek Magyarországon már a 18. században „a tolvajnyelv ismeretét és használatát — mint ezt például egy 1782-ből származó tolvajnyelvi szójegyzék mellé írott kísérőszöveg is igazolja — egyértelműen a bűnösség egyik bizonyítékának tekintették: »A’ HajÓú Városokon bizonyos ZSiványokat vagy is Vásári Tolvajokat meg fogtak, kik magokba térvén ki vallották hogy mitsoÓa Terminusokkal magok között bóktaq élni: arra nézve F.H.T.K. [= fölséges helytartó királyi] Magyar Tanátsnak Kegyelmes ParantDolattyából azon közöttök folyó Terminusok vagy is bók a’ végre hirÓettetnek Klt#k [Kegyelmetek] között hogy azokról azon Vásári káros Tolvajokat leg hamarabb ébre vehessék, és mihelyest valakitől olyan Terminusokat hallanának azonnal megragattaDsák.«” (KIS: SziÚt. 266–7).

csicskák, vamzerok. (Az aszódi fiúnevelő szubkultúrájáról. Az aszódi fiúnevelő argónyelvi szószedete.)” c. 17 lapos szójegyzékét (Aszód, 1988), amelyhez BALÁZS GÉZA írt tanulmányt (Az aszódi fiúnevelő intézet nyelvéről. Bp., 1988. 22 lap). Az 1950-es évekből a börtönszleng egyik nem bűnözők használta változatáról is fellelhető valamennyi adat ERDEY SÁNDOR „A recski tábor rabjai” c. kötetében (Bp., 1989), amelyben az internáló tábor nyelvéből közöl egy „Recski zsebszótár”-t (281–93). Néhány évvel későbbi GEDÉNYI MIHÁLY négylapos kis gyűjteménye: „Fattyúnyelvi szógyűjtés Kistarcsáról, Tökölről és a gyűjtőfogházból”, ami „ZOLNAY VILMOS fattyúnyelvi szótárát kiegészítő dolgozatok” cím alatt (Bp., 1970) az ELTE Egyetemi Könyvtár kéziratárában található (jelzete: H. 281). Ezek közé a kéziratok munkái közé tartozik VELKEI LÁSZLÓ sopronkőhidai anyaga is, amelyről a későbbiekben bővebben lesz szó.

2. A jelen munkámban — amelynek anyaga a mai magyar börtönszleng szótárának gyűjtése során állt össze — azt szeretném bemutatni, hogy milyen jellemző szókinszbeli változásokat figyelhetünk meg egy 1960-as években Sopronkőhidán gyűjtött szójegyzék adatait összevetve a ma ugyanott használt kifejezésekkel. Az összevetésben természetesen korlátokkal kell számolnunk, hiszen teljesen más módon összegyűjtött anyagot hasonlíthatunk össze, ráadásul az 1960-as évekbeli — a gyűjtője, VELKEI LÁSZLÓ által „Zsiványszótár”-nak nevezett — szójegyzék inkább a tolvajnyelv és a börtönszleng határterületén helyezkedik el.

Feltehetjük a kérdést, hogy hol húzódik a határ a tolvajnyelv és a börtönszleng között, hová tehetjük azt az elválasztó vonalat (ha létezik ilyen), ami a börtönszlenget és a tolvajnyelvet megkülönbözteti egymástól. A különbség leginkább az adatközlők eltérő helyzetében, az eltérő szokásaiban, életmódjában kereshető, hiszen míg az egyik közösség szabadlábban él, a másiknak zárt falak között kell kialakítania, átalakítania az életét. A zártságból és a társakkal való szoros fizikai és pszichés együttéléstől adódóan a szokások is mások a börtönben. Az elítéltek életében kialakul egy mindennap ismétlődő életritmus, melynek nyelvi vonzatai a szlengben is megjelennek. Ezek a kifejezések természetesen a tolvajnyelvben nem léteznek, hiszen maguk az adott élethelyzetek sem léteznek abban a környezetben. Ezen kívül a börtönben a fogvatartottak között kialakul egy hierarchikus szereprendszer, amelyhez hasonló ugyan a modern alvilágban, a maffiában is megfigyelhető, azonban a börtönben ezek a szerepek látványosabbak, és kevésbé átjárhatóak az egyes szintjei. Ez a szereprendszer a börtönszlengben is tükröződik, míg a tolvajnyelvben ennek kevésbé van nyelvi vonzata. A szleng keletkezésének egyik legfontosabb feltétele a csoport kialakulása. Ha létezik egy zárt csoport, minden bizonnyal hamarosan kialakul a csoporton belüli informális nyelvhasználat (vö. KIS: SzlÚt. 241, 253–6). A börtön pedig (zártságából adódóan) kiváló lehetőséget biztosít a zárt csoportok kialakulására. A tolvajtársadalom minden zártságával és elkülönülésével együtt is nyitottabb, mint egy büntetés-végrehajtási intézet, így az informális nyelvhasználat kialakulásának a lehetőségei is csökkennek.

A börtönszleng gyűjtése során leginkább olyan adatközlőktől kaptam nyelvi adatokat, akik már hosszabb időt (több évet) töltöttek büntetés-végrehajtási intézetben és olyanokét, akik többszörös visszaesők.

A tolvajnyelv és a börtönszleng szétválasztásának kérdései az 1960-as évek „Zsiványszótára” kapcsán is felvetődnek. Ennek szerzője a sopronkőhidai büntetés-végrehajtási intézet ügyésze volt. Adatait az ügyészi meghallgatások során gyűjtötte, illetve operatív és nevelőtisztek segítségével jegyezte le. Minden bizonnyal sok adatot szolgáltattak olyan fogvatartottak, akik ugyan már a büntetés-végrehajtás kezébe kerültek, de nemrég még a szabadlábban lévő bűnözői csoportok életmódját folytatták. Ezt a feltételezést az adatok alá is támasztják, hiszen sok olyan szócikket találunk a „Zsiványszótár”-ban, amely a különböző bűnözési területek részletes bemutatásával foglalkozik, míg a börtönszleng adatai a börtönben való életet mutatják be részletesebben. A hatvanas évekbeli szótár tanulmányozása során arra is felfigyelhetünk, hogy a szócikkek nagy hasonlóságot mutatnak KISS KÁROLY „A mai magyar tolvajnyelv” (Bp., 1963) című munkájával. Mivel VELKEI LÁSZLÓ — mint erről egy levelében beszámolt — nem ismerte KISS KÁROLY szótárát, erre a hasonlóságra leginkább az lehet a magyarázat, hogy VELKEI segítői közül valaki „A mai magyar tolvajnyelv” felhasználásával,

esetleg kikérdezésével gazdagította gyűjteményét. Az mindenesetre tény, hogy a „Zsiványszótár” nagy mennyiségű általános tolvajnyelvi adatot tartalmaz.²

3. Vizsgálatom középpontjában három elkülönülő nyelvi anyag összehasonlítása áll. Az első a fentiekben említett „Zsiványszótár”. Ez a valamivel több, mint 1900 szócikkből álló gyűjtemény szolgált kiindulási alapul a 2000 novemberében végzett kutatásomhoz, ami a másik két vizsgált szókincsréteget eredményezte. Ez utóbbiak esetében az adatfelvétel két különböző módszerrel történt. Első alkalommal egy olyan kérdőív kitöltését kértem a fogvatartottaktól, amelyet 1998 óta használok a börtönszleng gyűjtésére. A kérdőív elég részletes, tizennyolc olyan fogalmi kategóriát tartalmaz, melyek egyben a börtönszleng attrakciós központjai is. Ezzel a kérdőívvel viszonylag konkrét fogalmi területekre kérdeztem rá, hogy a fogvatartottaknak könnyebben eszükbe juthasson a keresett szókincs, de lehetőség nyílt arra is, hogy a kérdőívben nem szereplő, ám az illető fogvatartott számára fontos szavakat is lejegyezzék. A kérdőív kitöltésére három hét állt az elítéltek rendelkezésére.

A kérdőíves gyűjtési módszer esetemben kedvezőnek bizonyult, mivel a fogvatartottak elvihették zárkájukba a kérdőíveket, és így lehetőségük volt a zárkatársakkal való együttgondolkodásra is. A reprezentatív mintavétel során a fogvatartott állomány 20%-át kérdeztem meg.³ A kérdőívvel összegyűjtött szóanyag alábbi vizsgálatom második rétege.

A harmadik réteget más módon igyekeztem feltérképezni, mivel céloom az volt, hogy az 1960-as évekből való anyag minél jobban összehasonlítható legyen a mai adatokkal, és felszínre kerülhessenek a változások. Ennek érdekében VELKEI LÁSZLÓ szógyűjteményét kikérdeztem a büntetés-végrehajtási intézetben tartózkodó fogvatartottaktól. Az interjút 3–4 fős csoportokkal készítettem, és ha a csoportból akárcsak egy ember is jelezte, hogy ismeri a kért szót, és a jelentését is tudta, azt már a hatvanas években adatolt szó napjainkban való előfordulásaként jegyeztem fel. Természetesen nem állíthatom teljes bizonyossággal, hogy minden egyes fennmaradt szót megtaláltam ezzel a módszerrel. A mintavétel azonban a második gyűjtés során is reprezentatív volt, így nagy valószínűséggel valós eredményre jutottam.

E munka eredményeképpen tehát a sopronkőhidai intézetből három különböző nyelvi anyag áll rendelkezésemre: a VELKEI LÁSZLÓ-féle gyűjtemény a hatvanas évekből, és két gyűjtemény a napjainkból. Ezeket az adatokat vizsgáltam meg a szókincsváltozás szempontjából.

4. Az adatok mennyiségét tekintve a kérdőívvel gyűjtött szavak száma mintegy 1100 szóval kevesebb a VELKEI LÁSZLÓ gyűjtötte anyagnál. Ez a feltűnő eltérés azzal magyarázható, hogy VELKEI LÁSZLÓ több éven át gyűjtötte az adatokat, folyamatosan lejegyezve azokat. Én viszont egy alkalommal vettem mintát a fogvatartott állomány jelentős részét megkérdezve. A tapasztalatok szerint, mint ezt a különböző börtönökben gyűjtve is megfigyeltem, egy adott időpontban egy közösségben 600–1000 szlengszónál több nem használatos. Ezt az adatot az iskolai és a laktanyai gyűjtések is alátámasztják.

4.1. A szókincsállomány legszembevetőbb jelensége, hogy napjainkban több szó adatolható a börtön, a börtönben való életmód megnevezésére. Első látásra feltűnik továbbá az én gyűjteményemben egy olyan témakör, a kábítószereség, amely a VELKEI-gyűjteményben egyáltalán nem szerepelt. Ez természetesen azzal van összefüggésben, hogy a kábítószer a kilencvenes években terjedt el olyan mértékben, hogy az emberek, így a fogvatartottak mindennapi gondolataiba is bekerült. Ennek eredményeképpen születtek meg, illetve terjedtek szét a drogosok szlengjéből a kábítószerrel és kábítószereséssel kapcsolatos szlengszavak, amik napjaink börtönszlengjében is szép számmal képviseltetik magukat. Itt szeretném megjegyezni, hogy e témakörben a szókincs bővülése a börtönszlengen belül a legutóbbi néhány év során is kimutatható: 1997-ben, első gyűjtéseimet végezve már adatolható volt ez a fogalmi kategória, de akkor még kevésbé volt kifejtve, ma viszont olyan sok adat

² VELKEI LÁSZLÓ kézirat munkájáról a szakirodalomban KIS TAMÁS tesz először említést (SzlÚt. 293). A gyűjteményről korábban már néhány újságcikk is beszámolt (pl. IMRE BÉLA, Egy különleges szótár. („Házer tréfli lett a mackós. Beszélgetés a börtön ügyészével): Kiszalföld 35/217 □1979. szeptember 16.□: 5), és egy rövidebb válogatás is napvilágot látott belőle VÁRHELYI ANDRÁS „Fegyház” című könyvében (ISTAR Kiadó Kft. H. n., é. n. □Bp., 1992.□ 210–4).

³ A 20%-os mintavétel az eddigi kutatásaim során elegendőnek bizonyult, mivel az eredmények azt igazolták, hogy bizonyos számú adatközlő után az adatok már ismétlődnek.

van ebben a témakörben, hogy akár önálló kutatási területül is szolgálhat a börtönszleng vizsgálatán belül.

4.2. A továbbiakban a két időszak szókincsének összehasonlítását a börtönszleng attrakciós központjai köré csoportosítva végzem el.

4.2.1. Az egyik ilyen központi helyet elfoglaló fogalmi kategória a különböző emberek egymás közötti elnevezései. Itt az olyan szavak szlengmegfelelői jelennek meg, mint a férfi, nő, gyerek, barát, segítő a börtönben, áruzó stb. Ennek a témakörnek a kifejtettsége hasonló mértékű a két gyűjteményben. Mindkét helyen szép számmal találhatunk ilyen szlengszavakat. Feltűnik azonban, hogy a VELKEI-gyűjteményben nem jelenik meg egy olyan szó, ami a mai börtönszlengben nagyon népszerű, mindegyik intézetben adatolható. Ez a *csicska*, illetve ennek szinonimái. A *csicska* olyan megalázott fogvatartottat jelent, aki a börtönben másokat minden ellenszolgáltatás nélkül kiszolgál. A hatvanas évekbeli anyagban nincs más olyan szó sem, aminek a jelentése a fenti meghatározás lenne. A VELKEI-szótárban találunk ugyan olyan szavakat, amelyek ma a *csicska* szó szinonimájaként használatosak, azonban akkor egészen mást jelentésben használták őket. Ilyen szó a *gecimosó*, ami akkor 'perverz férfi'-t jelentett, ma pedig azt a *csicskát*-t nevezik így, aki zárkatársai alsóneműjét is kimossa. A *kuli* a 'dolgozó' megnevezésére szolgált a hatvanas években (ma is fellelhető ebben a jelentésben, de a *csicska* szinonimájaként gyakrabban használják a börtönben), továbbá az *odi* említhető még itt, ami régen 'férfi' jelentésű volt.

A mai börtönszlengben az egyik legrészletesebben kifejtett szócsoporthoz az áruzókat, besúgókat elnevező (*csiripelő, híradós, módszer, operás, smúz, téglá* stb.). Itt nem mutatható ki lényeges változás a hatvanas évekhez viszonyítva, bár az áruzó megnevezéseit akkoriban kisebb számmal jegyezték fel (*énekes, rádiós, spicli* stb.). Az áruzó leggyakoribb szlengmegfelelője a *vamzer*, ami mindkét időszakban adatolható volt.

4.2.2. A különböző bűncselekményekre vonatkozó attrakciós központban a bűnözők és az általuk használt eszközök megnevezései jelennek meg. Itt a legrészletesebben a prostitúcióval kapcsolatos fogalmak vannak kifejtve. Legnagyobb számmal a prostituált elnevezésére szolgáló kifejezésekkel találkozunk. A VELKEI-gyűjteményben 13 ilyen szó található (*cajka, franka, fürdős, luvnya, pillangó* stb.), a mai gyűjteményben pedig 26 adatolható ebben a jelentésben (*bárcás, fegyverszakértő, lubáró, rinya* stb.). A bűnözéssel kapcsolatos nagy fogalmi kategóriában a két gyűjteményben közel azonos mennyiségű adat került a felszínre. Különbség van azonban abban, hogy a különböző tolvajszakmák, illetve a körülöttük megjelenő tevékenységek a VELKEI-szótárban részletesebben vannak bemutatva, a szavak pontosabban elkülönülő bűnözési területekre engednek következtetni. Külön szóval nevezik meg azt a bűnözőt, aki vidékről jött a fővárosba (*tolvaj*), az olyan tolvajt, aki az ablakon, kerítésen át mászik be a bűncselekmény színhelyére (*bemászó*), és az olyan betörést is, ami falbontással jár együtt (*betiplizés*). A mai börtönszlengben nincsenek ilyen éles határok. A betörőt (akármilyen specialista is legyen az) a legnagyobb számban a *berepülő*s, a tolvajt pedig a *bugás* szóval illetik. Feltűnik még, hogy a zsebtolvajlás a hatvanas években a bűnözésfajták között jobban előtérben volt, mint napjainkban. A 2000. novemberi gyűjtésben csak a *zsebes* szó jelent meg ebből a témakörből, míg a régi gyűjteményben a különböző helyen elhelyezkedő zsebeket is megnevezték.

4.2.3. A következő attrakciós központnak az emberi tulajdonságok, a különböző tulajdonságú emberek megnevezései tekinthetők. Itt arra figyelhetünk fel, hogy a külsőleg megjelenő diszharmóniára valószínűleg érzékenyebbek a mai fogvatartottak, mint a hatvanas évek fogvatartottjai. A túl alacsony (*babszem, cinó, pitlák, tampon, tyúkszem*), a túl magas (*báró, felhő, melák*), a nagyon izmos (*bika, kajak, zóral*) és a nagyon gyenge (*gizda, kislány, szűnyogcsödör, vizisiklópátá* stb.) emberek megnevezései napjaink börtönszlengjében nagyobb számmal fordulnak elő, mint a hatvanas évekbeli gyűjteményben. A 'kancsal' jelentésű szóra a VELKEI-szótárban mindössze egy adat van (*csillagvizsgáló*), míg az én gyűjteményemben hét (*kertbenező, küllőszemű, pisztolyszemű, postászemű, szemes, tikitaki, vaksi*).

Feltűnik még, hogy a hatvanas évek szótárában nem szerepelt olyan jelentésű szó, ami egy-egy fogvatartott protekciójára, kivételes helyzetére utalt. Ezzel szemben a mai szóanyagban széles tárháza jelenik meg az erre utaló kifejezéseknek. Ma annyira árnyalt ez a fogalmi kategória, hogy külön elnevezéssel illetik az olyan protekciót, ami abból adódik, hogy a fogvatartottnak van egy ismerőse az

intézet dolgozói között (*csókos, van egy csókja vagy csókja van*), és megint más szavak születtek annak a fogvatartottnak az elnevezésére, aki az intézetben magának vívta ki a kitüntetett bánásmódot a nevelők vagy a fegyőrök iránt tanúsított segítőkészségével, szolgálatkészségével (*kedvenc, puncsos* stb.).

Szintén ennél a témakörnél említhetjük meg a nemzetiségek megnevezéseit. Napjaink börtönszlangjében a környező országok lakóin (pl. *bocskoros* 'román') kívül a németeket (*nyámcó*), az angolokat (*kékvérű*), az olaszokat (*digó*) és az amerikaiakat (*amcsi*) nevezik el a fogvatartottak. A hatvanas években ez ismeretlen volt, az adatok szerint a különböző nemzetiségeket nem nevezték meg a szlangban. Egyedül a cigányra találhatók tolvajnyelvi szavak a VELKEI-gyűjteményben. Itt kilenc szó szerepel cigány jelentésben (*beos, kohero-kohány, mó, more, purdé, roma, romni, rumunkgo, újmagyar*⁴), az én gyűjteményemben pedig tizenkettő (*bantu, beduin, bokszos, cigi, dzsipszi, feka, gázsó, kakaócsempész, more, putris, rézbőrű, roma*).

4.2.4. A bűnelkövetők fogalmi gondolkodásában a börtönbe kerülés és a körülötte megjelenő fogalmak kiemelkedő helyet foglalnak el. Itt a rendfenntartás szakembereire vonatkozó szlengnevezések jelennek meg legnagyobb számmal. Legtöbb megfelelője mindkét gyűjteményben a rendőr jelentésű szónak van (*andris, csingáló, dekás, hekus, seraló*, illetve *dzsingáló, jagelló, kopó, kutya, zsernyák* stb.). A hatvanas évekbeli anyagban szerepel még a lovas rendőr szó (*emeletes zсарu*), ami ma már Sopronkőhidán nem adathozható. Szintén nem adathozható napjaink gyűjteményében a *fejvadász* szó 'motoros rendőr' jelentésben, ma ez a szó 'bérgyilkos'-t jelent. A 'nyomozó' jelentésű *nyominger* szó azonban mind napjainkban, mind a hatvanas években jelen volt. A rendőrség és a rendőrséggel kapcsolatos elnevezések mindkét gyűjteményben egyaránt részletesen kifejtettek. A rabszállító autó (*rabó*) különféle nevei is megjelennek hasonló módon mindkét szótárban.

4.2.5. A következő fogalmi kategória a börtönben eltöltött időszakok jelenségeire irányul. Az újonnan börtönbe kerülők (*porosfűlű, vics* illetve manapság *bank, kopasz, újhús* stb.) elnevezése, azok csúfolása, ugratása mindkét szógyűjteményben hasonló mennyiséggel jelenik meg, az elnevezések sem mutatnak számottevő különbséget. Ezen az attrakciós központon belül ma egy olyan alkategória jelenik meg, ami azokra a játékokra terjed ki, amelyek az újonnan börtönbe kerülő fogvatartottak ugratására szolgálnak. Ezek a játékok, szokások a börtönfolklor jelentős részét képezik.

A büntetés-végrehajtási intézetek társas rendszerét, szokásait nehéz tanulmányozni. Ez abból adódik, hogy a fogvatartottak ritkán vagy egyáltalán nem beszélnek az elítélt társadalom ideológiájáról. A fogvatartottak világában kialakulnak különböző szokások, melyek nélkül egyes zárkák élete szinte elképzelhetetlen. Az első próbatételeknek már az újonnan érkező fogvatartottnak is meg kell felelnie. Sopronkőhidán gyakori „játék”, egyfajta avatási szertartás a *csajkavári ügyészetetés*. Ezt éjszaka tartják: az *újonc* fogvatartottnak a *csajka* vagy a kancsó öblébe kell mondania azt a bűnét, ami miatt börtönbe került. A zárka rangidős tagja ezután ítéletet hirdet, felmenti büntetése alól az újonnan börtönbe került fogvatartottat, akinek össze kell pakolnia és dörömbölnie kell a zárka ajtaján a felügyelőnek, hogy engedje ki őt a *csajkavári ügyész* ítélete alapján. Emiatt általában büntetést kap az *újonc*. Az ilyen szokások elnevezése, illetve ezek bemutatása nem jelenik meg a VELKEI-gyűjteményben. Meggyőződésem azonban, hogy ez nem azt jelenti, hogy régebben nem voltak ilyen „játékok” a büntetés-végrehajtási intézetben. Sokkal inkább arról lehet szó, hogy VELKEI LÁSZLÓ csak a fogvatartottak által használt szavakra volt kíváncsi, és nem tért ki külön a börtönélet szokásaira. A börtönszlang kutatása azonban e nélkül elképzelhetetlen, hiszen a szlengjelenségekkel ezek a szokások is szoros egységet képeznek.

4.2.6. A fentiekén kívül a fogvatartottak gondolkodásában további három attrakciós központ is kiemelkedő helyet foglal el: a börtönben való élet, a börtönben dolgozó személyek és a börtönben megjelenő tárgyak. Ez a témakör a napjaink börtönszlangjében sokkal részletesebben van kifejtve, mint a hatvanas évekbeli gyűjteményben. Magára a börtönre is lényegesen több megfelelő van az én gyűjteményemben (*akadémia, gettó, robia, sitkó* stb.). A büntetés-végrehajtási intézetben dolgozó

⁴ Az adatok vélhetőleg több gépelési hibát is tartalmaznak. Így a *beos* *beás* lehet, a *kohero-kohány* talán két szó (? *kokeró* és *kohány*), a *rumunkgo* pedig valószínűleg a KISS KÁROLYNÁL szereplő *rumundó* 'félvér cigány személy'-lyel azonos (vö. *romungró* 'magyar cigány').

személyek közül a VELKEI-szótárban a fegyőrnek (*smasszer*) és az operatív tisztnek⁵ (*szimat*) van szlengmegfelelője. A napjaink börtönszlengjében található szlengkifejezés a fentiekén kívül a nevelőkre (*apu*), a különböző tiszti fokozatokban lévő dolgozókra (*ales*, *feles*, *főmufti*), a parancsnokra (*nagykutya*) stb. A börtön helyiségeire, használati tárgyaira is lényegesen több szlengkifejezés adható manapság. Születtek elnevezések például a börtönudvarra (*hősöktere*, *szabadság*), a beszélő helyiségére (*vorbiszáló*), a rácsra (*pálca*), az asztalra (*deszka*, *meszeja*), a székre (*stoki*) stb.

4.2.7. A börtönben a fogvatartottak között van egy bizonyos hierarchia, aminek a tiszteletben tartása minden fogvatartottra általánosan érvényes. A rangsor egyes fokozatai jobban érzékelhetők napjaink börtönszlengjében, de a hierarchia már a hatvanas években is megvolt. Ezt tükrözi a *sitiprinc*, ami 'elismert személy'-t jelentett. Ez a szó ebben a jelentésben a mai börtönszlengben is megvan.

4.2.8. A következő fogalmi kategória a ruházat elnevezéseivel foglalkozik. A két gyűjteményben hasonló mennyiségű és minőségű adat található ebben a témakörben. Ez jellemzi a következő kategóriát is, ami a takarítással kapcsolatos fogalmakra kérdez rá.

4.2.9. További jelentős attrakciós központ az evéssel, ivással és a különböző élvezeti cikkekkel kapcsolatos elnevezéseké. Az ételek nevei már a hatvanas években is megjelentek, amit a *majomfogó* 'krumplifőzelék' szó is jelez. Megfigyelhető azonban, hogy a mai börtönszlengben az evéssel kapcsolatban több szlengszó jelenik meg. Itt tűnik még fel a kábítószerelés témaköre, amit fentebb már említettem. Megállapítható, hogy az élvezeti cikkekkel kapcsolatban kevesebb adat található a hatvanas évekbeli gyűjteményben. A mai börtönszlengben több kifejezés van mind a dohányzással (*spanglizik*, *füstöl*), mind az alkoholfogyasztással (*mátós*, *piás* 'részeg'; *lötty*, *trágyalé* 'a börtönben készített alkohol) kapcsolatba hozható témakörben.

4.2.10. Az egészségügyi ellátás, a kórház, a kórházba kerülés szintén megjelenik a fogvatartottak gondolkodásában. Az orvos elnevezésére csak egy szót találhatunk a VELKEI-gyűjteményben, ez a *saszt*. Az én gyűjteményemben a legnépszerűbb *mengelle* szó mellett számos más szlengmegfelelője létezik az orvosnak (*felcser*, *pádári*, *sintér*). Feltűnő még, hogy nem jelennek meg a régebbi szótárban az öngyilkosság és az azzal kapcsolatos fogalmak. A mostani szótárban nagy számmal fordulnak elő kifejezések ebben a jelentéskörben (*befarcol*, *benyel*, *pókot nyel* stb.).

4.2.11. A következő attrakciós központ azon kategóriák közé tartozik, amelyek a napjainkban a legrészletesebben kifejtettek a börtönszlengben. Ez a nemiség, testiség témaköre. A férfi és a nő elnevezésére ma sokkal több szinonima létezik (*csóka*, *kripli*, *mandró*, *térno* stb. 'férfi'; *bőr*, *bringa*, *lubár*, *puniella* stb. 'nő'), mint amennyi a hatvanas években volt. Ez jellemző a szexualitásra is. Már a hatvanas években is megjelentek ebben a témában különböző kifejezések, legtöbbször a 'közösül' jelentésben (*etyeköl*, *kamatyol* stb.) de napjainkban lényegesen több szlengszó fordul elő ebben a jelentéskörben (*dugványoz*, *gépél*, *kamatyol*, *kettyint* stb.). Ma már sokkal árnyaltabb kifejezések vannak például a közösülés különböző módjaira, illetve a prostituáltak különböző szolgáltatásaira. Ugyanez jellemző a homoszexualitásra is. A hatvanas években is megjelent néhány kifejezés a homoszexuális férfiak elnevezésére (*búzakereskedő*, *langyos*), napjainkban azonban ennél lényegesen több szlengszó létezik rájuk, illetve a különböző homoszexuális szerepek alakítóira is számos szlengszó született (*bojler*, *buzerátor*, *homi*, *melegszendvics*, *végbélkéjenc* stb.; *kancsó*, *köcsög* 'női szerepet alakító homoszexuális férfi' stb.).

4.2.12. Állandóan használt kifejezések, mondókák, állandó formában visszatérő beszédfordulatok szép számmal előfordulnak a börtönszlengben, de mégsem annyira elterjedtek, mint például a katonai szlengben. A VELKEI-gyűjteményben is előfordul néhány, például: *olyan vagy, mint a Balaton partja* (*langyos és homokos*) 'homoszexuális' vagy *úgy vigyorog, mint tavalyi picsa lúdatatáskor* 'bután nevet'. A mostani gyűjteményben is található hasonló állandósult kifejezéseket, például *Okos légy, mert hülyéből sok van!*; *Ne kóstolgass, mert nem vagyok cukorka!* 'Ne vitatkozz velem!'; *Bevágódtam a fegyházba, mint egy fél téglát, azt se tudom merre vagyok arccal* 'Hirtelen kerültem börtönbe'; *Bejöttél mint Rómeó, kimész mint Júlia* '(Újjonnan börtönbe kerülteknek mondják): Homoszexuálissá fogsz válni'; *Annyit ül, mint varjú a dróton* 'Sok időt tölt a börtönben fogvatartotként' stb.

⁵ Az operatív tiszt az a személy, aki azzal foglalkozik a börtönben, hogy egyes fogvatartottak más bűntényeit is kiderítse a börtönbüntetés letöltése alatt.

4.2.13. Napjainkban kevésbé használatosak a börtönszlengben a számnevek. Általában csak a száznak (*kiló*), az ezernek (*rongy*, *lepedő*), a milliúnak (*guriga*, *milla*) van szlengmegfelelője, ez is inkább csak pénzösszegre vonatkoztatva. Ezzel ellentétben a hatvanas évekbeli gyűjteményben gyakoriak a szleng számnevek, például: *ablak* 'négy', *alzo* 'egy', *béla* 'kettő', *bémallér* 'húsz', *csákó* 'öt', *csá* 'ötven', *csütörtök* 'hat' stb.

4.3. Megállapíthatjuk, hogy az eltelt negyven év alatt olyan változások adathatóak a fogvatartottak szókincsében, amelyek a fogalmi gondolkodás megváltozásával függenek össze. A hatvanas évek szókincséhez viszonyítva a mai gyűjteményben megjelentek újabb jelentéskörbe tartozó szavak, és természetesen el is tűntek olyan szavak, szócsoportok, melyek azokhoz a használati tárgyakhoz, olyan más bűnözői életmódhoz köthetők, amelyek a mai fogvatartottak életében már nem játszanak jelentős szerepet.

5. A szókincs-változás vizsgálatának a kérdőíves kutatást követő állomása a VELKEI-gyűjtemény szavaira való rákérdezés volt. Arra voltam kíváncsi, hogy mennyire ismertek a mai magyar börtönszlengben a VELKEI LÁSZLÓ által gyűjtött szavak. Hogy kérdéseimre választ kapjak, három-négy fogvatartottból álló csoportokkal beszéltem meg a hatvanas évekbeli anyagot. Az interjúra több alkalommal került sor, mindig más-más kiscsoporttal együtt dolgozva. A csoportok tagjait a parancsnokhelyettes és a kultúrnevelő segítségével állítottuk össze. Egy-egy ülés alkalmával képviselve volt az első büntényes fiatal korosztály (24–28 év), a visszaeső fiatal fogvatartottak rétege, a középkorú, hosszabb ideje börtönben tartózkodó, de első büntényes fogvatartottak, a középkorú, hosszabb ideje börtönben tartózkodó, többszörös visszaeső és az idős, hosszabb ideje börtönben tartózkodó többszörös visszaeső fogvatartottak rétege. A ma ismert és használt szavak nagy részét a megkérdezett csoport minden tagja ismerte, előfordult azonban néhány olyan szó, ami csak a középkorú, illetve idősebb korosztály szókincsében élt. Ezeket a szavakat is ismertnek tekintetem.

A hatvanas évekbeli szavakat ismertségük alapján négy csoportba oszthatjuk. Vannak olyan szavak, amelyek a mai börtönszlengben már nincsenek meg, ezeket a szavakat egyik megkérdezett fogvatartott sem ismerte. A másik csoportot azok a szavak képezik, amelyek ismertek voltak a fogvatartottak számára, használják őket és a jelentésük ma is ugyanaz, mint ami a hatvanas években volt. A harmadik csoportot azok a szavak alkotják, amelyeket használnak ugyan, de a jelentésük eltér attól, amit a hatvanas években VELKEI LÁSZLÓ megjelölt. Végül említést kell tenni azokról a szavakról, amelyek alakilag ma néhány hangban eltérnek a hatvanas évekbeli szavaktól, jelentésük azonban megegyezik az akkori jelentéssel.

VELKEI LÁSZLÓ gyűjteménye 1925 szócikkből áll, ebből a mai fogvatartottak 1111 címszót ismernek és használnak. Az ismert szavak egy részének jelentése eltér a hatvanas években használt jelentéstől. Ilyen például a *bringa* szó, amelynek a hatvanas években is használt 'kerékpár' jelentése mellé napjainkra a 'nő' jelentése is kialakult. Itt említhető meg a *csumi* is, aminek a hatvanas években 'cső' volt a jelentése, ma viszont 'puszi' jelentésben ismerik a fogvatartottak. A jelentésváltozást érintette a fogalmi gondolkodás változása és azoknak a tárgyaknak, élvezeti cikkeknek a változása, amivel ma a fogvatartottak kapcsolatba kerülhetnek. Ennek megfelelően jelentős azoknak a szavaknak a száma, amelyek jelentésváltozása a kábítószer elterjedésével hozható összefüggésbe. A hatvanas években a *beszív* ige 'leittasodik' jelentésben volt használt. Ma ennek a szónak az elsődleges jelentése a 'marihuánás cigarettát szív', másodlagos jelentésként feltűnik még a 'leittasodik' jelentés, de egyre ritkábban használják ebben az értelemben. Itt említhetők meg ezen kívül a következő szavak: *felszúr* 'észrevesz, tudomására hoz', mai jelentése viszont 'kábitószerrel injekciós tűvel bead', *matér* (VELKEINÉL 'pénztárca', a mostani gyűjtésben 'kábitószer'), *meghúzza a csíkot* (a hatvanas években 'elszökik, elmegy', ma 'por alakú kábítószerből egy felszippantásra való csíkot húz'), *meredek állapot* (a korábbi gyűjteményben 'rossz helyzet, baj', a maiban 'kábitószer hatása alatti állapot'), *nepper* (VELKEINÉL 'orgazda', nálam 'kábitószer-továbbító'), *pipás* (a hatvanas években 'mérgező', napjainkban 'kábitószeres'), *pörög* (a korábbi gyűjteményben 'táncol', a maiban 'kábitószer hatása alatt van'), *vízipipa* (VELKEINÉL 'hímvesző', nálam 'olyan eszköz, amivel hasist lehet szívni').

Kiseb azoknak a szavaknak a száma, melyek alakilag térnek el a hatvanas években felvett adatoktól. Ilyen a *csirikli* 'veréb' szó, amely helyett ma *csirikli*-t használnak, vagy a hatvanas évekbeli *kricsni* 'kocsma', melynek mai alakja *kricsmi*.

A VELKEI LÁSZLÓ gyűjtése óta eltelt 40 év alatt a sopronkőhidai büntetés-végrehajtási intézet szleng szóincse olyan változáson ment keresztül, ami az egyes szavak kihalása, illetve újabbak megjelenése mellett leginkább az egyes szavak jelentésváltozásában és a más érdeklődési területek előtérbe kerülésében ragadható meg.

Vizsgálatom csak a Sopronkőhidai Fegyház és Börtönre terjedt ki, mivel VELKEI LÁSZLÓ gyűjteménye is ehhez az intézethez köthető. Meg kell azonban jegyezni, hogy az eddig tizenöt intézetben végzett kutatásom azt igazolja, hogy Sopronkőhida börtönszlengje lényegében ugyanazokat az általános jegyeket mutatja, amelyet a mai magyar börtönszlengről megállapíthatók. Természetesen Sopronkőhidán is vannak intézetspecifikus szavak, hiszen mindenütt előfordulnak olyan kifejezések, amelyek csak az adott helyre jellemzőek, csak az adott intézetben adathatóak.⁶ Ezeknek a szavaknak a száma azonban elenyésző azokhoz képest, amelyek a legtöbb büntetés-végrehajtási intézetben használatosak.

A magyar börtönszleng egységességének fennmaradását leginkább azok a fogvatartottak biztosítják, akik többszörös visszaesők, és büntetésüket más és más büntetés-végrehajtási intézetekben töltik. Emellett az sem ritka eset, hogy egy fogvatartott egyetlen büntetés letöltése alatt több intézetben is megfordul. A szavak intézetek közötti áramlásához ez is hozzájárul. Az adatgyűjtés során találkoztam olyan fogvatartottal, aki a VELKEI-gyűjtemény néhány szaváról megjegyezte, hogy ismeri a szót, de biztosan emlékszik, hogy azt nem Sopronkőhidán hallotta először. Minden bizonnyal VELKEI LÁSZLÓnak is voltak olyan adatközlői, akik nemcsak Sopronkőhidán töltötték büntetésüket.

Eddigi vizsgálataim alapján feltehető tehát, hogy a fentiekben bemutatott szóincsváltozás a magyar börtönszlengre általában is jellemző. Ennek igazolásához azonban a sopronkőhidaihoz hasonló felmérést néhány más büntetés-végrehajtási intézetben is szükséges lenne elvégezni.

SZABÓ EDINA

⁶ Itt főleg olyan szavak jelennek meg, melyek az adott intézetben végezhető munkához köthető. Sopronkőhidán például évtizedek óta szövéssel foglalkozhatnak a fogvatartottak, így ezzel a munkával kapcsolatos szavak előfordulnak a szlengben is (*pörgetés* 'szövőüzemi óracsalás'), Baracskán viszont mezőgazdasági munkára van lehetőség, így ebben a témakörben találunk szlengszavakat.